

μὴ σκοπῆ, ὅπως ἀνακατασκευάσῃ τὴν πραγματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν συμβάντων ἢ φαινομένων, ὅμως ἀναλαμβάνει ἔτι ἐργωδέστερον ἐγχείρημα, νὰ νέλθῃ ἀπὸ τούτων, καθ' ἑαυτὰ ἐλλιπῶν καὶ ἀμφιβόλων, εἰς τὰς ψυχολογικὰς πηγὰς των. Οὕτως ἡ ἐργασία ὑποκειμενικῆς ἐρμηνείας καὶ ἀναλύσεως εἶναι διπλῆ : πρῶτον μὲν ἐκ τῶν ποικίλων περὶ τῆς πραγματικῆς ἱστορικῆς ἀνακατασκευῆς ὑποθέσεων ὀφείλει ὁ συγγραφεὺς νὰ προκρίνῃ τὴν κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ πιθανωτέραν, εἶτα δὲ ἀπὸ τῶν οὕτω παραδεκτῶν γενομένων γεγονότων δι' ἐπαγωγῆς νὰ πορισθῇ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τὰς διεπούσας τὴν ψυχολογικὴν ἀνέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Πῶς εἶναι δυνατόν ἐν ἀπάσῃ ταύτῃ τῇ ἐργασίᾳ νὰ μὴ ἐπικαλῆται τις διαρκῶς τὴν ἀτομικὴν ψυχολογίαν εἴτ' ἐπὶ τοῦ πειράματος στηριζομένην εἴτ' ἐν πολὺ μείζονι, ὡς εἰκός, μέτρῳ ἐπὶ τῆς καθαρᾶς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, εἶναι δυσκολώτατον νὰ νοήσωμεν. Εἶναι ἡ ὁδός, ἣν δίδα τῶν μεγαλειωδῶν διαγραμμάτων τοῦ Wundt ἐπορεύθησαν σύγχρονοὶ τινες ψυχολόγοι πειρώμενοι νὰ ἐπισυνδέσωσι τὰς ἀρχὰς τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ κοινωνικῆς ἀνεξίξεως πρὸς τὰ γεγονότα τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς. "Οὐδὲν εἶναι πολλῆς σπουδῆς καὶ διαφέροντος ἄξιον διὰ τὴν λεπτότητα τῆς ἀναλύσεως δοκίμιον κοινωνικῆς ψυχολογίας, δημοσιευθὲν πρὸ τινῶν ἐτῶν ὑπὸ διαπρεποῦς πειραματικοῦ ψυχολόγου, τοῦ Mc. Dugall, ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζων εὐστοχώτατα τὰ ὀρμέμφυτα, τὰς τάσεις, τὰ συναισθήματα καὶ παθήματα, τὰς βουλευτικὰς λειτουργίας, οἷαι φανεροῦνται ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, στηρίζεται πρῶτιστα καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλύσεως ¹.

Ἡ ψυχολογία τοῦ παιδός.

Ἡ ἰδιαιτέρα ψυχολογικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Wundt καταντᾷ προσέτι νὰ αποκλείῃ ἢ τοῦλάχιστον νὰ μὴ προσνέμῃ ἄκριβές τι ἔργον εἰς ἄλλας μεθόδους καλλιεργουμένας ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις μετὰ τινος ἐπιτυχίας, ὡς εἶναι ἡ ψυχολογία τοῦ παιδός, ἡ ψυχολογία τῶν ζώων καὶ ἡ παθολογικὴ ψυχολογία.

Ἡ ψυχολογία τοῦ παιδός ἔλαβεν ἤδη ἰκανὴν ἐπίδοσιν μάλιστα ἔνεκα τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῆς ἐν τῇ πρακτικῇ παιδαγωγικῇ. Αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς δὲν εἶναι λίαν ἀπομεμακρυσμέναι· διότι παραλείποντες τὰς νύξεις τοῦ Λωκίου ἐν τῷ μεγάλῳ φιλοσοφικῷ ἔργῳ αὐτοῦ μόλις κατὰ

¹) Will. Mc. Dugall, An introduction to social psychology, 1902. Ἡ τελευταία σπουδαιότητα ἔχει ἕτερον συγγενές ἔργον τοῦ T. A. Ross, Social Psychology (New York, 1919), ὅπερ εἶναι κυρίως ψυχολογία τοῦ πλήθους κατὰ τὸν τύπον τοῦ Tarde καὶ ἄλλων συγχρόνων.

τὸ τέλος τοῦ XVIII αἰῶνος εὐρίσκομεν εἰδικὰς μονογραφίας ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Tiedemann καὶ τοῦ Γάλλου Restif. Ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τεσσαρακονταετίας ἡ ψυχολογία τοῦ παιδὸς ἔλαβεν εὐρείαν ἀνάπτυξιν, ἀναφαίνονται δὲ ἀσχολούμενοι περὶ αὐτὴν πάμπολλοι συγγραφεῖς, ὧν τινες ἐκπροσωποῦσι μᾶλλον ἢ ἥττον εὐκρινῶς διαφόρους σχολὰς. Οὕτως ὁ Preyer (1882) εἶναι πάντοτε ὁ ἐπιφανέστατος ἀντιπρόσωπος τῆς ψυχολογικῆς σχολῆς καὶ ὁ Baldwin τῆς ψυχολογικῆς. Τὸ ἔργον τοῦ Baldwin περὶ τῆς «Ψυχικῆς ἀναπτύξεως ἐν τῷ παιδί καὶ ἐν τῷ γένει» εἶναι βεβαίως ἡ μάλιστα πρωτότυπος καὶ μάλιστα τελεσφόρος ἀπόπειρα ἐπισυνδέσεως τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας τοῦ παιδὸς πρὸς τὴν γενικὴν ψυχολογίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Χαρακτῆρα μᾶλλον περιγραφικὸν ἔχουσιν αἱ ἐργασίαι τοῦ Percz, τοῦ Queyraf, πλήρεις ὀρθῶν παρατηρήσεων· ἀλλὰ τὰ κάλλιστα πορίσματα ἔδωκαν ἡμῖν ἀκολουθοῦντες τοιαύτην μέθοδον ὁ Sully καὶ τινες Ἀμερικανοί, ὡς ὁ Chamberlain καὶ ὁ Shinn. Ἐφαρμογὰς τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἐπεχείρησαν μετ' ἐπιτυχίας ὁ Binet ἐν Γαλλίᾳ καὶ ὁ Stanley Hall ἐν Ἀμερικῇ, ὁ Meumann, ὁ Ament καὶ ἄλλοι ἐν Γερμανίᾳ· ὁ δὲ Gross ἀκολουθεῖ κατεθθύνειν προσεγγίζουσαν πρὸς τὴν τοῦ Baldwin ¹⁾.

Ὁ κλάδος οὗτος τῆς ψυχολογίας δὲν εἶναι βεβαίως ἐκ τῶν εὐκολωτάτων εἰς τὸν θέλοντα νὰ προσποιήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν σπουδαιότητα ἐκείνην τῆς ἐρεῦνης, εἰς ἣν ἅπασα ἡ ψυχολογία νῦν τείνει. Πλείστα προσκόμματα ἐπιπροσῳοῦσι : μάλιστα μὲν τὸ ὅτι ἐλάχιστα μόνον δύναμεθα νὰ μεταχειριζώμεθα τὴν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ παιδίου παρεχομένην ἄμεσον παρατήρησιν· ἔπειτα δὲ ἡ μεγάλη δυσχέρεια τῆς πειραματίσεως, καί, οὐχὶ δὲ μικρὸς τοῦτο κίνδυνος, ἡ εὐχέρεια τοῦ ἀναμειγνύειν μετὰ τῶν ἐπιστημονικῶν παρατηρήσεων πλείστας ἄλλας, ὑπαγορευομένας ὑπὸ σκοπῶν καθαρῶς πρακτικῶν. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ παιδαγωγικὴ ὠφέλεια τῶν περὶ τὰ ψυχοπαθῆ παιδιὰ μελετῶν, ἐνῶ εἶναι τεκμήριον εὐγενοῦς ἀνθρωπίνου διαφέροντος, ὅμως δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη κινδύνων εἰς τὴν γνῶσιν τῆς κανονικῆς ψυχῆς τοῦ παιδός.

Τὴν μέθοδον τῆς αὐτοπαρατηρησίας δύναται μέχρι τινὸς νὰ ἐφαρμόζη εἰς ἑαυτὸν ὁ μελετῶν τὸν παῖδα, καθόσον προσπαθεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ τῆς μνήμης εἰς τὴν κατάστασιν, ἐν ἣ διατέλει ἡ οἰκεία συνείδησις κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Ἀλλ' ἕκαστος βλέπει εὐκόλως ὅποσον δυσ-

¹⁾ Πλήρης βιβλιογραφία τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδός εὐρίσκεται ἐν τῷ βραχείᾳ ἔργῳ τοῦ W. Ament Fortschritte der Kinderseelkunde 1895-1903 (2α ἐκδ. 1906). Καλὴν σύνοψιν τῶν νεωτέρων μελετῶν περὶ τοῦ πράγματος τούτου ἔδωκε πρὸ τινῶν ἔτων ἡ μακαρίτις καθηγήτρια Lina Maestrini (Sguardo alla psicologia negli Stati Uniti ed in Europa, nella Rivista di filosofia e scienze affini, 1908).

χερής είναι ή τοιαύτη μέθοδος και πάντως λίαν περιορισμένη. Είναι δ' όμως άφετηρία άπαραίτητος άφ' ής στιγμής ό παρατηρητής όφείλει τās άντικειμενικά παρατηρήσεις νά διαλέγη, νά φυλοκρινή και νά κατατάσση. Ός πρὸς δὲ τήν έτεροπαρατηρησίαν, αβτη είναι έμμεσος και αναφέρεται εις τās σωματικάς μεταβολάς, ήτοι εις τήν έκφρασιν, ήτις επί τοῦ παιδὸς κατά τὸν πρῶτον χρόνον καθίσταται έτι δυσχερεστέρα ένεκα τής άπουσίας τής γλώσσης. Τοῦτο δὲ καθιστᾷ εύκολον φυσικῶ τῷ λόγῳ τήν συναγωγήν πλείστων πλημμελῶν συμπερασμάτων.

Ἡ γινομένη δηλονότι άτομική παρατήρησις επί οὐχί μεγάλου ἀριθμοῦ παιδίων, ἅτινα καλῶς γινώσκομεν και δυνάμεθα νά παρακολουθῶμεν μετ' ἀκρίβειας κατά τήν βαθμιαίαν ἀνέλιξιν αὐτῶν, είναι βεβαίως ή καλλίστη μέθοδος, έπιτρέπουσα τήν έλλογον και φυσικήν έφαρμογήν ἄλλων μεθόδων έπικουρικῶν. Είναι ή μέθοδος, ήν μετεχειρίσθησαν οί κάλλιστοι παρατηρηταί τής παιδικής ήλικίας, οίτοι ό Preyer και ό Baldwin. Μᾶλλον ἀμφισβητήσιμα είναι τὰ επί τῶν ομάδων πειράματα δι' έρωτήσεων· αί εις τάυτας ἀποκρίσεις καταλείπονται ὡς επί τὸ πλείστον εις πρόσωπα έχοντα έλλιπείς ψυχολογικάς γνώσεις. Τέλος ή πειραματική μέθοδος παρέχει, έφαρμοζομένη επί τῶν παιδίων, μεγίστας δυσχερείας και δύναται νάποβῆ ὠφέλιμος μόνον έν έλαχίστῳ χρησιμοποιουμένη μέτρῳ και διαρκῶς ὑπὸ τῶν ἄλλων μεθόδων συμπληρουμένη. Ἐάν δὲ τις ἀξιόι παρ' αὐτοῦ τοῦ παιδίου τήν δήλωσιν τῶν έαυτοῦ ψυχικῶν καταστάσεων επί ὠρισμένων τεχνητῶν έρεθισμῶν, δέν δύναται νά προχωρήσῃ πέραν ὀλίγων έρωτημάτων, ἀφορώντων εις τās καλαισθητικάς προτιμήσεις του, επί χρωμάτων, λ. χ., παιδιῶν και τῶν τοιούτων ¹⁾.

Ἄλλὰ προχωροῦσα ή ψυχολογική έπιστήμη περιέλαβεν εις τās έαυτῆς έρεῦνας κατά τοὺς νεωτέρους χρόνους και τήν ψυχὴν τοῦ τε παιδὸς, τοῦ ἄγοντος τήν σχολικήν ήλικίαν, και τοῦ έφήβου. Ἐν Γαλλίᾳ και ἰδίᾳ έν Ἀμερικῇ, προεξάρχοντος τοῦ Thorndike, οί ψυχολογοῦντες εργάζονται ένδελεχῶς, ὅπως διὰ τῶν καλουμένων tests (έλεγχοι) μετρῶσι τās πνευματικάς δεξιότητες τῶν μαθητῶν και ὅπως γενικώτερον καθορίζωσι τās άτομικάς διαφοράς (ψυχολογία τῶν άτομικῶν διαφορῶν). Ἄλλὰ τὰ ἀπὸ τῶν έλέγχων εκείνων συναγόμενα συμπεράσματα είναι, νοεῖται οἴκοθεν, τόσον ἀσφαλῆ, ὅσον ἀσφαλῆς είναι ή μέτρησις ποιοτικῶν γεγονότων, οἷα τὰ ψυχικά, δι' ἀριθμῶν. «Ό τής έρεῦνης πε-

¹⁾ Πρὸς. περί τούτου τās εὐστόχους παρατηρήσεις τοῦ K. Groos, Das Seelenleben des Kindes, 2 έκδ. 1908, έκ δὲ τῶν νεωτέρων έργων τὸ τοῦ Claparède, La psychologie de l'enfant (6η έκδ. 1924) και A. Binet, Les idées modernes sur les enfants (1909). Τὸ βιβλίον τοῦ Binet έχει σκοπὸν μᾶλλον πρακτικὸν ή θεωρητικόν.

ριορισμός», παρατηρεί ὁ Spranger, «εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ αὐστηροῦ πειράματος θὰ ἐσήμαινε παντελῆ μείωσιν τῆς παιδαγωγικῆς ἀξίας τῆς νέας ψυχολογίας ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς. Ὑπάρχουσιν ἠψηλότερα πνευματικά γεγονότα, ἅτινα ἐπίσης προσήκει νὰ μελετῶνται, ἀλλὰ διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης προπαρασκευαστικῶς μόνον νοοῦνται. Ἡ ἰδιοφυΐα λ. χ. εἶναι εὖτω πολύπλοκον σύμπλεγμα ψυχικῶν διαθέσεων καὶ λειτουργιῶν, ὥστε εἶναι τῶν ἀδυνάτων γὰ εἰσδύσῃ τις εἰς αὐτὸ δι' ὀλίγων ἀντικειμενικῶν πράξεων κατὰ τινὰς τεχνικοὺς ὄρους (τοὺς λεγομένους tests) γινομένων. Πολλῶ δ' ὀλιγώτερον εἶναι δυνατόν νὰ ὑποβάλλωμεν εἰς πειραματισμὸν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συναισθηματικοῦ βίου καὶ δὴ τὴν ἰθιικήν, καλαισθητικήν, θρησκευτικήν ἀνέλιξιν τῆς ψυχῆς. Ἐνταῦθα εἶναι χρεια μακροτέρων καὶ εὐρυτέρων παρατηρήσεων» ¹).

Ἄριστη συμβολὴ εἰς τοῦ ἐφήδου τὴν ψυχολογίαν εἶναι τὰ ἔργα τοῦ Spranger καὶ Hoffmann²). Νέα ψυχολογικὰ προβλήματα ἀνακινοῦνται ἐνταῦθα καὶ μετ' ἐπιμελείας διερευνῶνται ἀναφερόμενα εἰς τὴν κίνησιν τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, εἰς τὴν τάσιν τοῦ ἔρανος, τοῦ ἐγκληματεῖν, εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ ἐφήδου εἰς τὸν ἐπαγγελματικὸν βίον καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἡ συγκριτικὴ ψυχολογία.

Ἐὰν ἡ ψυχολογία τοῦ παιδὸς ἀναγκάζεται νὰ παλαίῃ κατὰ πάντων τοῦτων τῶν προσκομμάτων, ἔτι χειρόν ἔχουσι τὰ τῆς ψυχολογίας τῶν ζώων. Ἡ δυσχέρεια τοῦ ἐρμηνεύειν τὴν συνείδησιν τῶν ἄλλων συνεπιπλέκεται ἐνταῦθα μετὰ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἐκφραστικῶν ἐκείνων μέσων, δι' ὧν προσεγγίζομεν πρὸς τοὺς ὁμοίους ἡμῶν, ἔνεκα δὲ τοῦτου ἐμφανίζονται τὰ ὄντα, ὅπερ ὀφείλομεν νὰ μελετήσωμεν, ἀπείρως διάφορα ἡμῶν. Δὲν εἶναι ἄρα θαυμαστόν, ἐὰν ἡ ψυχολογία τῶν ζώων ἢ ἡ συγκριτικὴ ψυχολογία, ὡς καλεῖται συνήθως, διαιρῆται εἰς λίαν διαφόρους καὶ δὴ ἀντιθέτους κατευθύνσεις. Εἴμεθα νῦν πολὺ μακρὰν ἀπὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἦνθει ἡ ἀνεκδοτικὴ λογοτεχνία κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Romanes, ὁ δὲ ψυχικὸς βίος τῶν ζώων περιεγράφετο ἐν μορφῇ ὁμαλῇ, ἀπλῇ, τερπνῇ, ὡσεὶ μηδὲν ἐνεφάνιζε τὸ μυστηριώδες.

Ἡ τιαύτη μέθοδος ἔχει ἤδη τελείως δυσφημηθῆ οὐχὶ ἀδίκως. Οἱ

¹) Ed. Spranger, Fuenf und zwanzig Jahre deutscher Erziehungspolitik 2ον τεύχος σελ. 51 (1916). Μετάφρασις τμήματος τῆς ἐργασίας ταύτης ἐκπονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Σ. Καλλιὰφα ἔχει καταχωρισθῆ ἐν τῇ I καὶ ΙΑ. τεύχει τῆς ἄλλοτε ἐκδιδομένης Ἑκπαιδευτικῆς Ἐπιθεωρήσεως (1920).

²) R. Spranger, Psychologie des Jugendalters (2. έκδ., 1924). W. Hoffmann, Die Reifezeit, Grundfragen der Entwicklungspsychologie und Sozialpädagogik.

σύγχρονοι ψυχολόγοι κατέδειξαν πάντα τὰ παχυλά ἐλαττώματα αὐτῆς, ἅτινα δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἔλλειψιν αὐστηροῦ ἐπιστημονικοῦ κριτηρίου ¹⁾. Ἐπιζητοῦσι δὲ νῦν τὴν ἐφαρμογὴν μεθόδων αὐστηροτέρων. ἤρξαντο ἀπὸ τῶν κυρίως φυσιολογικῶν μεθόδων καὶ κατέληξαν εἰς ἀληθινὰ ψυχολογικὰ πειράματα ²⁾. Ἄλλ', ὡς εἰκός, τὰ ὄρια τῶν τοιούτων μεθόδων ἐτέθησαν ἀφ' ἑαυτῶν, οὐ ἔνεκα εἰς τοὺς κριτικωτέρους καὶ εὐφρεστέρους καλλιεργητάς τοῦ κλάδου τούτου τῆς ψυχολογίας, οἷον εἰς τὸν Lloyd Morgan³⁾, οὐδὲν ἕτερον ὑπελείφθη παρά τὸ νὰ ζητήσωσι νὰ ἐπωφεληθῶσι πάντα τὰ πειράματα, ἅτινα δύνανται οὗτος νὰ παράσχη σήμερον, συμπληροῦντες αὐτὰ δι' ἀπάντων τῶν δεδομένων, ἅτινα εἶναι δυνατόν νὰ πορισθῶσιν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχολογίας, καὶ συνάπτοντες αὐτὰ πρὸς ἄλληλα διὰ τῶν ἀναγκαίων καὶ ἥττο ἀπιθάνων ὑποθέσεων. Ἐὰν δέ τις θελήσῃ νὰ ψέξῃ τὴν μέθοδον ταύτην ἐπὶ ἐκλεκτικῇ τάσει, δὲν θὰ εἶναι δύσκολον νὰπαντήσωμεν ὅτι, ὡς ἔχουσι νῦν τὰ πράγματα, εἶναι αὕτη εἰσέτι ἢ προτιμότερα.

Ὁ Morgan διατύπωσε βαδίζων τὴν ὁδὸν ταύτην μεθοδικὸν κανόνα, ὅστις παρά πολὺ ὑπ' ἄλλων μὲν ἐπηνέθη, ὑπ' ἄλλων δ' ἐπεκρίθη. Νομίζει δηλαδή οὗτος ὅτι «ἐπ' οὐδεμιᾶς περιπτώσεως δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν πρᾶξιν τινα ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀσκήσεως ὑπερτέρας τινὸς ψυχικῆς δυνάμεως, ἐὰν αὕτη δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀσκήσεως δυνάμεως κειμένης κατώτερον ἐν τῇ ψυχολογικῇ κλίμακῃ» ⁴⁾. Πρὸς τὸν κανόνα τοῦτον, ἀπολύτως ὑπὸ τινῶν ἐπιδοκιμαζόμενον (οἷον ὑπὸ τῆς M. Washburn), ἄλλοι ἀντιτάσσουσιν ὅτι εἶναι ἄγαν αὐστηρὸς, κατεχόμενοι ὑπὸ τινος σκέψεως καὶ ἀμφιβολίας πρὸς τὰς λίαν ἀπλᾶς ἐξηγήσεις τοῦ ψυχικοῦ βίου τῶν ζῴων ⁵⁾. Τὸ νὰ φορμώμεθα ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχολογικῆς ἐμπειρίας εἶναι κατ' αὐτοὺς πλάνη, νομίζουσι δὲ πιθανὸν ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχουσι μορφαὶ ψυχικῆς ἐνεργείας μὴ ἀνευρισκόμεναι εἰς τὰ ζῴα. Οὕτω τινὲς (ὡς ὁ Jordan) φρονοῦσιν ὅτι πρέπει μὲν νὰ συνάγωμεν ἐκ τινῶν περιπτώσεων ὅτι εἰς τὰ ζῴα

¹⁾ Ἡδὴ ὁ Wundt ἀπὸ τοῦ 1869 ἐν Vorlesungen ueber die Menschen- und Thierseele. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἔργων πρὸβλ. τὰ ἀξιολογώτατα ἔργα τῆς M. Washburn, The animal Mind, New York, 1908, (2α ἐκδ. 1917) καὶ τοῦ R. Sommer, Thierpsychologie, Leipzig, 1925.

²⁾ Πρῶτος ἴσως εἰσηλθεὶν εἰς τὴν πειραματικὴν ὁδὸν ὁ E.L. Thorndike, οὗ τὸ κύριον ἔργον, Animal Intelligence, ἀνέρχεται εἰς τὸ ἔτος 1898.

³⁾ Animal Life and Intelligence (1887), Habit and Instinct (1896), An Introduction to comparative Psychology (2α ἐκδ. 1903).

⁴⁾ Introduction to Comparative Psychology, σελ. 58.

⁵⁾ Οἷον ὁ W. Mills, The Nature and Development of animal Intelligence, 1898.

ὑπάρχει ὄντως ψυχικὸς βίος, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῶσιν αἱ ἰδιότητες τῶν λειτουργιῶν, ἐξ ὧν οὗτος συναποτελεῖται. Ἄλλοι δέ, ἔτι εὐτολμώτεροι, ἢ περιορίζουσι τὸν ψυχικὸν βίον τῶν ζώων εἰς τινὰς προφανεῖς καὶ βεβαίας μορφάς (ὡς ὁ Loeb) ἢ ἀπλῶς ἀρνοῦνται αὐτὸν (ὡς ὁ Bethe, ὁ Beer, ὁ Ziegler, ὁ Uexhüll καὶ ὁ Nuel) ἀφαιροῦντες οὕτω πάντα λόγον ὑπάρξεως ἀπὸ τῆς συγκριτικῆς ψυχολογίας. Ἡ ἄκρα αὕτη γνώμη διηρηνήθη ἐσχάτως καὶ διημφεσθητήθη ὑπὸ τοῦ Claparède, ἀποδείξαντος δι' ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων ὅπόσον ἄτοπος εἶναι καὶ ὅτι ἡ ψυχολογία τῶν ζώων δὲν ἔχει ὀλιγώτερα δικαιώματα ὑπάρξεως παρὰ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχολογίαν ¹⁾).

Βεβαίως ἡ ἐπιτέλεσις τηλικούτου ἔργου, ἡλίκον τὸ τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῶν νόμων τῆς ψυχῆς τοῦ ζώου, εἶναι τι παγχάλεπον καὶ περὶ τὴν αἴρεσιν τῆς ἐτέρας τῶν ἐναντίων τάσεων, τοῦ νὰ προσεγγίσωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ἡμετέραν συνείδησιν, ὡς ἐπίστευε μετὰ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ὁ Δαρβίνος, ἢ τοῦ νὰ νοῶσιν αὐτὴν ὡς ἐντελῶς διάφορον ἢ ἀνύπαρκτον, ὁ ὄκνος καὶ ἡ περίσκεψις τῶν μελετητῶν εἶναι εὐλογωτάτη.

Ἡ παθολογικὴ ψυχολογία.

Ἄλλὰ φήμης πολλῶ μείζονος ἢ ἡ ψυχολογία τῶν ζώων ἀπολαύει ἄλλη τις μέθοδος, ἥτις ἀπὸ οὐχὶ ὀλίγων ἐτῶν ἐξεγείρει, ἰδίᾳ ἐν Γαλλίᾳ, μέγαν ἐνθουσιασμόν καὶ γεννᾶ μεγάλας ἐλπίδας, λέγω τὴν παθολογικὴν ψυχολογίαν, ἥτις κατὰ τινὰς εἶναι τὸ ἀσφαλέστατον μέσον τῆς ἐπιβεβαιώσεως τῶν νόμων τῆς κανονικῆς ψυχῆς διὰ τῶν παραμορφώσεων τῆς νοσηρᾶς. Ἡ μέθοδος εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίας λίαν ἐπαγωγός, εἰς τὸ νὰ καταστῇ δὲ τοιαύτη συνετέλεσε βεβαίως οὐχὶ ὀλίγον ἢ δεξιότης, μεθ' ἧς ἐπετήδευσαν αὐτὴν οἱ Γάλλοι συγγραφεῖς, καὶ ἡ κομψὴ μορφή, μεθ' ἧς κατῴρθωσαν νὰ ἐμφανίσωσι τὰ πορίσματα αὐτῆς. Οἱ Γάλλοι ἔχουσι ἤδη ἐν τῷ περισπουδάστῳ τούτῳ κλάδῳ τῆς ψυχολογίας πλουσίαν γραμματείαν, ἥτις κατ' οὐχὶ μικρὸν μέρος συγχωνεύεται φυσικῶ τῷ λόγῳ πρὸς τὴν κυρίως ψυχιατρικὴν. Αἱ ἤδη κλασικαὶ μελέται τοῦ Ribot, τοῦ Feré, τοῦ Πέτρου Janet εἶναι λαμπρότατον ἐνδειγμα τῆς ἀξιολόγου ταύτης κινήσεως, ἧς μετέχουσι συγγραφεῖς ὅξεῖς τὴν διάνοιαν καὶ πρωτότυποι, παρέχοντες πάντες συμβολὰς μᾶλλον ἢ ἥττον σημαντικὰς εἰς τὴν ψυχολογικὴν γνῶσιν ²⁾).

¹⁾ E. Claparède, La psychologie comparée est-elle légitime ? ἐν Archives de Psychologie, τόμ. V, σελ. 13 κέ.

²⁾ Ἄλλοι ἐκ τῶν γνωστοτάτων ἐν τῇ κατευθύνσει ταύτῃ εἶναι ὁ Sollier, ὁ Godferneaux, ὁ Paulhan, ὁ Tissié, ὁ Binet, ὁ Dumas, ὁ Duprat κλπ. Πρβλ.

Ἡ εὐρεία χρήσις τῆς μεθόδου ταύτης προεκάλεσεν οὐκ ὀλίγας ἐνστάσεις, ἰδίᾳ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς. Μάλιστα δὲ παρατηρήθη ὅτι εἶναι πῶς κατεσπευσμένον τὸ νὰ διαπιστεύωμεν τὴν ἐξήγησιν ψυχικῶν τινῶν φαινομένων εἰς τὰ πορίσματα τῆς ψυχιατρικῆς, ὁπότε αὕτη εἶναι ἤδη οὕτως ἀβεβαία περὶ τὰς ἑαυτῆς μεθόδους, ὥστε κατ' οὐχὶ λίαν μακρὰ διαστήματα νὰ ὑποδεικνύῃ τὴν ἀνάγκη ἐτελοῦς ἀναθεωρήσεως τῆς ἰδίας ἐργασίας καὶ συνακολούθου μεταβολῆς κατευθύνσεως. Ἀντεῖπον πρὸς τοῦτοις ὅτι ἡ νοσηρὰ κατάστασις δὲν εἶναι πάντοτε οὕτως ἰσχυρῶς συντηρημένη μετὰ τῆς κανονικῆς καταστάσεως, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἑτέρας εἰς τὴν ἑτέραν δίχα κινδύνου συγχύσεως τῶν οὐσιωδῶς διαφόρων σκοπῶν, οὓς προτίθενται αἱ εἰς τὰς καταστάσεις ταύτας ἀντίστοιχοι ἐπιστήμαι. Ἄν καὶ ἀπεδείχθη ἀστήρικτος ἡ πεπαλαιωμένη θεωρία, ἣτις ἐξελάμβανε τὴν παθολογικὴν ψυχικὴν κατάστασιν γεγονὸς οὐσιωδῶς διαφόρον τῆς κανονικῆς, ὅμως εἶναι ἀναμφήριστον ὅτι ἡ ἐπίνοσος ψυχικὴ κατάστασις προσφέρει τοιαῦτα φαινόμενα, ὥστε νὰ ἐναποτυποῦται ἐν αὐτῇ χαρακτήρ κατὰ μέγα μέρος εἰδικὸς καὶ διακεκριμένος, ἐν ᾧ οὐχὶ εὐκόλος εἶναι ὁ ἀποχωρισμὸς τῶν πρώτων καὶ θεμελιωδῶν στοιχείων ἀπὸ τῶν παραγῶγων. Τὸ δὲ πείραμα, ὅπερ ἠθέλησαν νὰ ἐφαρμόσωσι καὶ εἰς τὴν παθολογικὴν παρατήρησιν, προεκάλεσε ζωηρὰς διαμαρτυρίας ἰδίᾳ παρὰ τῶν νομιζόντων (ὡς ὁ Wundt) ὅτι ὀφείλει τοῦτο νὰ περιορίζηται εἰς καλῶς καθωρισμένα γεγονότα, ἀμέσως ὄντα ἀντιληπτὰ δι' αὐτοπαρατηρησίας ἐπιτελουμένης μετὰ τελείας αὐτοσυνειδησίας : πάντα δὲ ταῦτα εἶναι ὅροι τελείως σχεδὸν ἐλλείποντες ἐν τῇ πειραματίσει τῶν παθολογικῶν ὑποκειμένων. Αἱ ἐπικρίσεις οὗτοι ἀναφέρονται ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν πρὸ τινῶν ἐτῶν γενομένην ὑπέρμετρον καὶ ἀδικαιολόγητον χρήσιν τῶν ὑπνωτικῶν πειραμάτων πρὸς ψυχολογικὴν παρατήρησιν.

Ἄλλὰ καὶ ἂν παραδεχθῶμεν τὸ ἐν ταῖς ἐπικρίσει ταύταις περιεχόμενον μέρος τῆς ἀληθείας, ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ γενικὴ ψυχολογία θὰ ἔχῃ ἐκάστοτε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν παθολογικῶν ψυχικῶν φαινομένων. Τῇ ὄντι εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι τὸ παραμορφωμένον καὶ ἀγνοούμενον ψυχικὸν γεγονὸς ἐμφανίζει χαρακτηρὰς τινὰς οὕτως ἐξέχοντας καὶ ἐκδήλους, ὥστε νὰ συντελῶσιν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσιν ἐμφανεστέρας τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ κανονικοῦ ψυχικοῦ γεγονότος.

Αἱ ἐν τῇ ἰατρικῇ ἐπιστήμῃ ἔρευναι, αἱ κλινικαὶ παρατηρήσεις καὶ αἱ πρόοδοι τῆς παθολογικῆς ψυχολογίας συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ εἰσαχθῇ

ἰδίᾳ τοῦ Dumas, *Traité de Psychologie* τόμ. 2 σελ. 811 κέ., ἐνθα ἐν ἰδίαις κεφαλαίοις ἐξετάζονται ἡ «ψυχικὴ παθολογία» καὶ ἡ «παθολογικὴ ψυχολογία».

νῦν νέον κεφάλαιον εἰς τὴν γενικὴν ψυχολογίαν ¹⁾. Ὁ Γάλλος φησιολόγος Κλαύδιος Βερνάρδος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ ἰατρός Brown-Séquard κατέδειξαν τὴν εἰς τε τὰς φυσιολογικὰς καὶ ψυχικὰς λειτουργίας μεγάλην σημασίαν τῶν ἐσωτερικῶν ἀδενικῶν ἐκκρίσεων. Τὰ τῶν ἐκκρίσεων τούτων φαινόμενα ἔτι μᾶλλον διεφώτισεν ἡ πειραματικὴ μελέτη τῶν συγχρόνων φυσιολόγων, ὥστε οὕτως ἀπετελέσθη ἐν τῇ Ἱατρικῇ ἰδίᾳ τις μάθησις, περὶ ἣν ἐνδελεχῶς ἀσχολοῦνται νῦν οἱ ἐπιστήμονες καλοῦντες αὐτὴν διὰ τολμηρᾶς συναρμογῆς τριῶν ἑλληνικῶν λέξεων Endocrinologie, ἧτοι πραγματείαν περὶ τῶν ἐσωτερικῆς ἐκκρίσεως ἀδένων. Εἶναι δὲ οἱ ἀδένες οὗτοι κυρίως οἱ θυροειδεῖς, οἱ γενετήσιοι καὶ οἱ ἐπινεφρίδιοι.

Κατὰ τὸν σύγχρονον Γάλλον φυσιολόγον A. Gley ἐκκρίνονται ἀπὸ τῶν ἀδένων τούτων διτταὶ οὐσίαι: 1) θρεπτικαὶ οὐσίαι, χρησιμεύουσαι εἰς τὴν ἐνεργητικὴν κατανάλωσιν, ὡς τὸ σάκχαρον τοῦ ἥπατος, ἢ εἰς τὴν ἀναπλήρωσιν τοῦ αἵματος, ὡς αἱ εἰδικαὶ πρωτεΐναι τοῦ αἵματος· 2) οὐσίαι ἐπενεργοῦσαι κατ' ἀπειροστημόριον δόσιν (εἶναι δὲ αὗται αἱ ἥτον γνωστὰ ἐν τῇ συνθέσει των) καὶ ἐμφανίζουσαι λειτουργικὰς διεγέρσεις ἢ μορφογενετικὰς ἐνεργείας. Αἱ ἐμφανίζουσαι λειτουργικὰς διεγέρσεις οὐσίαι ἐκλήθησαν *hormones* ²⁾ κατὰ παραμόρφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος *δρμή*. Περὶ τῶν λειτουργιῶν τῶν θυροειδῶν ἀδένων διδασκόμεθα ἐξ ἐγχειρήσεων τῆς βρογχοκήλης, οἷας ἐπετήδευον οἱ πάλαι χεῖρουργοί, οἵτινες ἐξήρουν ὅλον τὸν ἀδένα, καὶ ἐκ νόσων τινῶν, οἷον τοῦ *μυξοιδήματος*, καθ' ὃ ὁ ἀδὴν εἶναι λειτουργικῶς κατεστραμμένος διὰ παθολογικῆς ὁδοῦ.

Ἡ ὀλικὴ ἐξαιρέσις τῆς βρογχοκήλης ἐπιφέρει ἐντός τινων ἐβδομάδων μυϊκὰς, νευρικὰς καὶ θρεπτικὰς διαταραχὰς: ἐνθεν μὲν μυϊκὴν ἐξασθένησιν, χαλῶσιν, νευρικὴν καὶ ψυχικὴν κατάπτωσιν· ἐνθεν δὲ οἴδημα τῆς ὄψεως, ὄγκωσιν καὶ παραμόρφωσιν τῶν χειρῶν καὶ τοῦ προσώπου, πτώσιν τῶν τριχῶν, ξηρότητα τοῦ δέρματος καὶ τῶν μωκῶδων ὑμένων· παρὰ δὲ τοῖς παισὶ κώλυσιν τῆς ὀργανικῆς καὶ τῆς ψυχικῆς ἀναπτύξεως τοιαύτην, ὥστε οἱ ὑποστάντες τὴν ἐγχείρησιν λαμβάνουσι κατὰ μικρὸν τὴν ὄψιν τοῦ ἐκ γενετῆς ἡλιθίου. Ἐνίοτε παρατηρήθησαν σκοτοδινία, δύσπνοια καὶ τετανικοὶ σπασμοί.

Τὰ δὲ μυξοιδηματικά παιδία ἐμφανίζουσι, ἐξαιρουμένων τῶν σπασμωδῶν φαινομένων, τοὺς αὐτοὺς χαρακτῆρας, τὸσι δὲ βαρυτέρους, ὅσῳ πρῶϊμώτερον προκύπτει ἡ βλάβη τοῦ θυροειδοῦς ἀδένος, πολλὰ δὲ

¹⁾ Πρὸς. G. Dumas, *Traité de psychologie, Un nouveau chapitre de psychologie, Psycho-physiologie des glandes endocrines* κτλ. (τόμ. II σελ. 1071 κέ.).

²⁾ Ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῶν ἰατρῶν μεταφράζονται συγῆθως ὀρμόναι, ὀρμῆναι ἢ ὀρμίνα. Ὄρθην νομιζομεν τὴν ὀνομασίαν ὀρμογόνοι οὐσίαι.

μᾶλλον, ἐὰν ἀνέρχεται εἰς τὴν ἐμβρυώδη ζωὴν. Τὸ ἀνάστημα παραμένει βραχύ, αἱ τρίχες εἶναι ξηραὶ καὶ ἀραιαί, τὰ χεῖλη παχέα, τὸ δέρμα ρυτιδῶδες, ἡ ὄψις τῶν ποδῶν καὶ χειρῶν παχυδερμική, ἡ γενετήσιος ἀνάπτυξις ἐπιβραδύνεται ἢ εἶναι μηδαμινή· ἡ γενετήσιος λειτουργία ἀνύπαρκτος· ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις βραδεία ἢ μηδαμινή· ἐὰν δὲ τὸ μυξοῖδημα εἶναι ὄψιμον, ὁ παῖς λησμονεῖ τὰς κτηθείσας γνώσεις. Ἐὰν δὲ ἡ διάνοια εἶχεν ἤδη καλλιεργηθῆ, ὅταν ἐμφανίζεται τὸ μυξοῖδημα, ἡ ψυχοπάθεια ἐκδηλοῦται μόνον διὰ ταραχῶν τῆς προσοχῆς καὶ τῆς μνήμης, διὰ τῆς ἐλλείψεως περιεργείας καὶ φαντασίας, διὰ τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ κρίνειν καὶ συλλογίζεσθαι, οἱ δὲ πάσχοντες ἐν γένει πρᾶοι, ἡσυχαιοὶ, εὐπειθεῖς, εἶναι ἐπιδεκτικοὶ συνεχοῦς θεραπείας καὶ καταντῶσιν εἰς τινὰ αὐτοματισμόν, ὅστις ἐπιτρέπει τὴν κοινωνικὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν.

Περὶ τούτων καὶ ἄλλων τοιούτων ψυχοπαθειολογικῶν φαινομένων, σχέσιν ἔχόντων πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς ἐκκρίσεις, παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ προμνημονευθὲν κεφάλαιον τῆς ψυχολογίας τοῦ C. Dumas. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι αἱ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἔρρευται διαφώτισαν πάμπολλα φυσιολογικά γεγονότα, παρακολουθοῦντα ὠρισμένας ψυχικὰς καταστάσεις, ἰδίᾳ δὲ βουλευτικὰς καὶ συναισθηματικὰς. Ἄλλ' οἱ φυσιολόγοι πηδῶντες ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα θέλουσι νὰ ἐξηγήσωσι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διὰ τῶν φυσιολογικῶν. Οὕτω διατείνονται ὅτι οἱ ὀρχικοὶ ἀδένες καὶ τὰ περιοδικὰ ὠχρὰ σωματικά εἶναι οἱ ἀδένες τῆς γενετησίου ἐπιθυμίας καὶ τοῦ ἔρωτος· ἡ ψοθήκη εἶναι ὁ ἀδὴν τῆς μητρικῆς ἀγάπης. Ὁ δὲ Dumas (ἐνθ' ἄν. σελ. 1099) θεωρεῖ ὡς βέβαιον τὸν αἰτιώδη δεσμόν, τὸν ἐνοῦντα τὸν ὀρμηματικὸν καὶ παθηματικὸν ἡμῶν βίον μετὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἐκκρίσεων. Ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς διδασκαλίας ἄλλων τε ψυχολόγων καὶ τοῦ Ribot, καθ' ἣν τὸ συναισθημα εἶναι ὀργανικὴ τάσις, τάσις δὲ εἶναι ἡ συνείδησις ἀρχομένων κινήσεων, λέγει περὶ τῆς γενετησίου ἐπιθυμίας : «δύναται τις μετὰ πιθανότητος νὰ εὔρη τὰ στοιχεῖα μεταβάσεως ἀπὸ τῆς βιοχημικῆς καταστάσεως εἰς τὰς ψυχικὰς παθηματικὰς καταστάσεις ἐν τοῖς ὀράνοις, ὧν ὀρχικὴ τις ἢ τῆς ψοθήκης ἐκκρίσις διέπει τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατηρεῖ διὰ νευρικῆς ὁδοῦ τὴν ἐγερσιμότητα. Ἡ γενετήσιος λοιπὸν ἐπιθυμία ἐμφανίζεται ὡς ἡ συνείδησις τῶν κινήσεων, αἵτινες ἀρχονται νὰ προσχεδιάζονται κατὰ διαλείμματα ἐν τοῖς περὶ ὧν ὁ λόγος ὀράνοις κατ' ἐπίδρασιν τοπικῶν ἐξεγέρσεων ἢ παραστάσεων· οὕτω δὲ καταλήγομεν εἰς ὀργανικὴν καὶ περιφερικὴν ἐκδοχὴν τῆς ἐπιθυμίας ταύτης» Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποφάνσεως ταύτης ἀναρρίπτεται ζήτημα γενικώτερον, ἥτοι τὸ περὶ τῆς σχέσεως σώματος καὶ πνεύματος, περὶ οὗ ὁ λόγος ἔσται κατώτερω. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν εἶναι τὸ ἄξιον σημειώσεως, ὅπερ λαμβάνει τοὺς φυσιολογοῦντας, ὅτι εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ φυσιολογικοῦ, τοῦ ἀντι-

κειμενικοῦ γεγονότος ὁρμῶνται οὗτοι πάντοτε ἀπὸ τοῦ ὑποκειμενικοῦ, τοῦ ψυχολογικοῦ. Ὁρθῶς δὲ παρατήρησεν ἐπιφανὴς ψυχίατρος καὶ ψυχολόγος, ὁ Πέτρος Janet, ὅτι, «ἐξαιρουμένων τῶν στοιχειωδῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν ιστολογικῶν ἐρευνῶν, αἱ φυσιολογικαὶ ἐρμηνεῖαι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μεταφράσεις ψυχολογικῶν ἐκδοχῶν εἰς ἄλλην γλῶσσαν, ὃ δὲ θέλων νὰ διανοηται μόνον ἀνατομικῶς ἀφείλει νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τοῦ νὰ διανοηται ψυχιατρικῶς»¹⁾.

Ἀπὸ τῆς ψυχιατρικῆς, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ τῆς θεραπείας τῶν νευρώσεων καὶ τῆς ὑστερίας ὁρμηθεὶς ὁ περίφημος Βιενναῖος ἰατρός Σιγισμοῦνδος Freud ἔφθασεν εἰς τὴν ψυχαναλυτικὴν αὐτοῦ μέθοδον, περὶ ἧς πολὺς νῦν γίνεται λόγος, μάλιστα δὲ ἐν Γαλλίᾳ. Ψυχαναλυτικὴν μέθοδον νοεῖ ὁ Freud τὴν δι' ἐπιτηδείων πρὸς τὸν πάσχοντα ἀπευθυνομένων ἐρωτήσεων ἀνακάλυψιν «τοῦ κεκρυμμένου, τοῦ λησμονηθέντος, τοῦ καταπιεσθέντος» ἐν τῇ συνειδήσει ψυχικοῦ γεγονότος, ὅπερ εἶναι ἡ αἰτία τῆς νευρώσεως αὐτοῦ. Ὁ ψυχοπαθὴς ἐρχόμενος εἰς ἐπίγνωσιν τούτου θεραπεύεται. Ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀφετηρίας τῆς καταστάσεώς του ἄγει εἰς ἐπικουφισμόν τοῦ γεγονότος ἐκείνου, εἰς κάθαρσιν, ἣν ὁ Höllding²⁾ παραβάλλει πρὸς τὴν περίφημον παρ' Ἀριστοτέλει τραγικὴν κάθαρσιν. Ἐν ταῖς ἑαυτοῦ ἐρεῦναις ὁ εἰρημένος ἰατρός ἐξάγει μάλιστα τὴν ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ μετοχὴν τῆς γενετησίου ὁρμῆς, ἣν καὶ θεωρεῖ ὡς τὴν πρώτην καὶ κυρίαν ὁρμὴν, ὑπερτέραν καὶ γενικωτέραν καὶ αὐτῆς τῆς ὁρμῆς τῆς αὐτοσυντηρητικῆς ἄρχεται δὲ αὕτη ἐνεργοῦσα, εὐθὺς ὡς ὁ ἄνθρωπος γεννηθῇ. Οὐχὶ μικρὰν ροπὴν εἰς τὸν ψυχικὸν βίον ἔχει κατὰ τὸν Freud καὶ τὸ ἀσυνείδητον. Τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ συνειδητοῦ οὐδέ τις κατάπτωσις αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ ὄντως ψυχικόν, τ. ἔ. τὸ ποιητικὸν αἷτιον τῆς ἡμετέρας ἐν τῷ βίῳ διαγωγῆς. Διαιρεῖται δὲ τὸ εὐρὺ τοῦτο ἀσυνείδητον εἰς τὸ κυρίως ἀσυνείδητον, εἰς ὃ ἀνήκουσι τὰ πλείιστα καὶ ἀρχαιότατα καὶ ἰσχυρότατα ψυχικὰ συμπλέγματα, καὶ εἰς τὸ προσυνείδητον, εἰς ὃ ἀναφέρονται τὰ συμπλέγματα, ἅτινα, μᾶλλον περιορισμένα, δύνανται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ γίνωσι συνειδητὰ καὶ νὰ ἐκδηλῶνται κατὰ τὴν ἐγρηγοροῦσαν ὄνειροπόλησιν καὶ τὰ νυκτερινὰ ἐνύπνια, κατὰ τὰς ἀφαιρέσεις, τὰς παραισθήσεις καὶ τὰς ἐνοράσεις. Τὸ προσυνείδητον λοιπὸν δὲν εἶναι τὸ ὑποσυνείδητον· οὐ μόνον δὲν ἀπομακρύνεται τῆς συνειδήσεως διὰ κατάπτωσεως, ἀλλὰ τείνει νὰ προσεγγίσῃ καὶ νὰ μετάσχῃ αὐτῆς. Τὸ δὲ ὄνειρον κατὰ τὸν Freud εἶναι κυρίως «ἐκπλήρωσις πόθου τινός». Εἶναι «ὑπόλειμμα τῆς ἡμέρας», ὅπερ δὲν ἤχθη εἰς πέρας, «λανθάνουσα ἐνύπνιος σκέψις», ἣτις κατὰ τὴν ἡμέραν ἄρχεται νὰ δημιουργ-

¹⁾ Les Obsessions et la Psychasthénie, I, σελ. 496, 625.

²⁾ Humor als Lebensgefühl, σελ. 117—118 (1918).

γῆται, ἀλλὰ δὲν διαπερνῆται, διὰ δὲ τῆς κατ' ὄναρ ἐργασίας μεταβάλλεται εἰς ἐνόπνιον ¹⁾. Ὁρμηθεὶς ὁ Φροῦδισμὸς ἀπὸ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου παθολογικῶν ψυχολογικῶν καταστάσεων διετύπωσε ψυχολογικὴν θεωρίαν, δι' ἧς πειρᾶται νὰ ἐρμηνεύσῃ οὐ μόνον τὰ εἰς τὴν ἀτομικὴν ψυχολογίαν ἀνήκοντα φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ εἰς τὴν ὁμαδικὴν ψυχολογίαν, καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν τῆς κοινωνίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν δοξασιῶν. Ἄν καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἐξήνεγκε πλείστας ὀρθοτάτας παρατηρήσεις καὶ διεφώτισε πλείστα φαινόμενα, ἄλλως μέχρι τοῦδε ἐξηγούμενα, ὅμως ἀπ' αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως οὔτε ἡ διδασκαλία καθόλου τοῦ Φρόϋδ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Adler καὶ Jung, πειραθέντων νὰ στηρίξωσιν αὐτὴν ἐπὶ ὀρθοτέρας βάσεως, δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ οὔτε ἡ μέθοδος, αἵτινες ἀμφότεραι κινουῦνται ἐντὸς φαύλου κύκλου ἀνεπαληθεύτων ὑποθέσεων ²⁾.

Ἀρχῆ, ἣν οἱ ψυχολόγοι οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶσιν, εἶναι ὅτι ἡ παθολογικὴ ψυχολογία δὲν εἶναι ἡ ψυχιατρικὴ, ἥτις ἔχει κυρίως σκοπὸν κλινικὸν καὶ πρακτικόν ³⁾. Βέβαιον εἶναι πάντως ὅτι ἡ παθολογικὴ ψυχολογία, ἐὰν θέλη νὰ καταστῇ χρήσιμος εἰς τὴν κανονικὴν ψυχολογίαν, ὀφείλει ν' ἀντέχῃται ταύτης ὅσον τὸ δυνατόν στρεφῶς, ἀκολουθοῦσα τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ψυχικῶν γεγονότων κατὰ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἐνδειγμένην τάξιν. Ἀκριβῶς δὲ τοῦτο ἐπιχειροῦσιν τινες τῶν συγχρόνων, ὡς λ. χ. μαθητῆς τοῦ Wundt, ὁ Störring, οἵτινες συνενοῦντες τὰς σπανίως ὁμοῦ συνυπαρχούσας δύο ιδιότητες, τὴν τοῦ ψυχολόγου καὶ τὴν τοῦ ψυχιάτρου, ζητοῦσι νὰ διαρωτίσωσι πᾶσαν κατηγορίαν ψυχικῶν φαινομένων διὰ τῆς ἀντιστοίχου παθολογικῆς ἀλλοιώσεως ⁴⁾. Τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἀκολουθοῦσιν ἀπὸ τινος χρόνου ἔσοχοι ψυχίατροι, καὶ ἐν αὐτοῖς πρῶτος ὁ Kraepelin, οὗ ἡ πραγματεία ἐν τῷ γενικῷ μέρει αὐτῆς περιέχει κάλλιστον πρόγραμμα κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην συντεταγμένον

¹⁾ Πρβλ. Freud, Die Traumdeutung, 2α ἐκδ. 1909. Ἔτερα ἔργα τοῦ Freud εἶναι: Ueber Psychoanalyse, 1910, Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie, 2α ἐκδ. 1910 κτλ.

²⁾ Πρβλ. Wundt, Physiol. Psychol. III, σελ. 596 κέ. καὶ 651 κέ. G. Dumas, Traité de psychologie, σελ. 1029 κέ. Ἐδύναστον ἐκθεσιν καὶ κριτικὸν ἐλεγχὸν τῆς θεωρίας τοῦ Freud βλέπε παρὰ J. Laumonier, Le Freudisme, 1926. Πρβλ. καὶ Κονράδου-Γεωργακάκη, Στοιχεῖα Παιδαγωγικῆς, τομ. Α', Ψυχολογία κτλ. ἐκδ. 4η, σελ. 77 κέ. τοῦ τετάρτου μέρους.

³⁾ Περὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης τοῦ νὰ διαστέλλωνται ἀπ' ἀλλήλων αἱ δύο ἐπιστῆμαι δεῖα τὸ ἀξιόλογον ἀντόμον ἄρθρον τοῦ Dumas, Qu'est ce que la psychologie pathologique? ἐν Journal de Psychol. normale et pathologique, 1908, σελ. 10 κέ. Τοῦ αὐτοῦ Traité de psychologie, II, σελ. 1029 κέ.

⁴⁾ G. Störring, Vorlesungen ueber Psychopathologie in Verbindung mit der normalen Psychologie, 1900.

αί δὲ πάμπολλαι μονογραφικαὶ ἐργασίαι αὐτοῦ καταδεικνύουσι τὴν συνεχῆ τάξιν τοῦ νὰ ἐκπορίζηται ἐπὶ ὠφελείᾳ τῆς ψυχικῆς παθολογίας τὰ μέσα, ὧν γίνεται ἤδη χρῆσις ἐν τῇ κανονικῇ ψυχολογίᾳ¹⁾.

Συμπέρασμα.

Πᾶσαι αὗται αἱ ὑφ' ἡμῶν ἐξετασθεῖσαι μέθοδοι ὀφείλουσιν εἰς ἓνα νὰ συντείνωσι σκοπὸν : εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ψυχῆς τῆς τε ἀνθρωπίνης καὶ τῆς τῶν ζῴων, νοσημένης ὡς τοῦ γενικοῦ ἐκείνου γεγονότος, ἐν ᾗ σταθερῶς ἀνευρίσκωμεν εἰδικὰ γνωρίσματα, διαστέλλοντα αὐτὴν ἀσφαλῶς ἀπὸ τοῦ ἀνοργάνου φαινομένου ἢ τοῦ ὀργανικοῦ, εἰς ὃ δὲν προσκρίνομεν τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τῆς συνειδήσεως. (1) πρῶτος ἄρα κανὼν ἐν τῇ κρίσει τῆς ἀξίας τῶν ποικίλων ψυχολογικῶν μεθόδων εἶναι οὗτος : ἡ ἀξία ἐκάστης τούτων ὀφείλει πρῶτιστα καὶ μάλιστα νὰ παρέχεται ὑπὸ τῆς ἰκανότητος αὐτῶν τοῦ νὰ προσφέρωσι συμβολὴν τινα εἰς τὴν τοιαύτην περιεκτικὴν καὶ γενικὴν γνῶσιν. Συντόμως δ' εἰπεῖν, οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι εἶναι μέθοδοι, εἶναι μέσα μᾶλλον ἢ σκοποὶ αὐταὶ εἰς ἑαυτάς, καὶ ὅτι τὸ ἄγειν εἰς τὰς γνώσεις ἐκείνας, αἵτινες καλοῦνται εἰδικαὶ ψυχολογίαι, ἔχει ἀξίαν μόνον, καθόσον αὐταὶ διατελοῦσιν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν γενικὴν ψυχολογίαν. Ἄλλ' ἐὰν τρέπωνται ὁδοὺς ἄλλως ἰδιαιτέρας ἀμνημονοῦσαι τοῦ τέλους, εἰς ὃ ὀφείλουσι νὰ τείνωσιν, ἡ ἀξία αὐτῶν κατ' ἀνάγκην μειοῦται.

Ἄκριθῶς τοῦτο συνέβη εἰς τινὰς καλλιεργητάς τῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν ἢ τῆς ψυχολογίας τῶν ζῴων ἢ τοῦ παιδὸς ἢ εἰς τινὰς ψυχολόγους ψυχιάτρους. Τοῦτο δὲ συμβαίνει πάντοτε εἰς πολλοὺς ψυχοφυσικούς, οἵτινες ἐπιδίδονται εἰς μερικὰς καὶ λεπτομερεῖς σπουδὰς ἢ τι ἢ οὐδὲν ἐχούσας διαφέρον πρὸς τὴν γενικὴν ψυχολογίαν. Καὶ ἡ ἀνάγκη αὕτη παρίσταται ἔτι κἀταφανεστέρα ἐκεί, ἐνθα ἀφεύκτως παρέλκεται τις εἰς τὸ νὰ συνεπιπλέκη διαφόρους μεθόδους, ὡς λ. χ. ἐν τῇ ὁμαδικῇ καὶ παθολογικῇ ψυχολογίᾳ, αἵτινες κοινὸν τόπον συναντήσεως ἔχουσι τὴν σπουδὴν τῶν νοσηρῶν ὁμαδικῶν φαινομένων²⁾.

Εἶδομεν τὰς προσκλήλους ἀναφορὰς τῆς πειραματικῆς καὶ τῆς καθαρῶς ἐνδοσκοπικῆς μεθόδου καὶ τὰς περὶ τοῦ πράγματος τούτου ὀριστικὰς γνώμας τοῦ Wundt, ἀποκλείοντος ἀπολύτως πᾶσαν μορφήν ἀτο-

¹⁾ Emil Kraepelin, Psychiatrie, I τόμος. Allgemeine Psychiatrie, 8η ἐκδ. 1909 κεφ. I καὶ II. Πρὸς λ. χ. E, Lugaro, Problemi odierni della Psichiatria 1906.

²⁾ Ὑπάρχει περὶ τοῦ εἶδους τούτου τῶν σπουδῶν ἀξιόλογος γραμματεία. Πρὸς λ. χ. τὰ ἔργα τοῦ A. Marie (La psychologie collective morbide et comparée κτλ.), τοῦ Betcherew (La suggestion e la sua importanza nella vita sociale, ἰταλ. μεταφρ. 1909), τοῦ Pasquale Rossi, τοῦ Sighele κτλ.

μικῆς ψυχολογίας, μὴ στηριζομένης ἐπὶ τοῦ πειράματος. Παρατηρήσαμεν δὲ ὅτι αὐτὸς οὗτος μὴ θέλων νὰ ἐφαρμόζη εἰς τὰ ἀνώτερα ψυχικὰ γεγονότα τὴν καθαρῶς ἐνδοσκοπικὴν ἐξέτασιν, ἀπακρουομένην ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀνεπιστημονικὸν μέσον, μὴδὲ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους νὰ ἐφαρμόζη εἰς αὐτὰ τὸ πείραμα, οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν βλέπει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη τινὰ βοήθειαν ἢ ἐκ τῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν.

Ἄλλ' ἐπίσης ἐποιήσαμεν φανερόν ὅτι αὐτὸς οὗτος περιέρχεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμπλακῆ εἰς τὸ δίκτυον τῶν δυσχερειῶν, ἃς ἐνόμιζεν ὅτι κατέστησεν ἐκποδῶν, καὶ ὑποχρεοῦται νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν μέθωδον τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως. Τῷ ὄντι δὲ ἡ μέθοδος αὕτη κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ γίνῃ ἐκποδῶν. Καὶ τοὺς ἐνθουσιωδεστάτους δὲ ὑπερμάχους τῶν ψυχοφυσικῶν μεθόδων ἀναποτρέπτως ἐπισπᾶται ἡ ἐνάρχεια τῆς θεμελιώδους διαφορᾶς ψυχολογικοῦ καὶ φυσικοῦ πειράματος: ἐν μὲν τῷ φυσικῷ πειράματι ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀλλοιώσεως τῶν φαινομένων δίδεται ὑπὸ καταλλήλου συσκευῆς, τοῦ ἀναγραφέως, ἐν δὲ τῷ ψυχολογικῷ ὀφείλει νὰ δοθῇ ὑπὸ τῆς ὑποκειμενικῆς παρατηρήσεως τοῦ προσώπου, ὅπερ εἶναι ὑποκείμενον τοῦ πειράματος ¹⁾. Ὑποκειμένης ἄρα τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως ὡς ἀπαραιτήτου θεμελίου εἰς τὴν πειραματικὴν μέθωδον, δὲν εἶναι δυνατόν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν πολυπλοκωτέρων ψυχικῶν γεγονότων ἀντ' αὐτῆς ν' ἀντικαταστήσωμεν μεθόδους, αἵτινες εἶναι πάντοτε ἕμμεσοι καὶ ἐν ἐπιγνώσει ἢ ἀνεπιγνώστως καταλήγουσι πάντοτε εἰς τὴν ἄμεσον ἐσωτερικὴν ἀνάλυσιν. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ νὰ μὴ θέλωμεν ν' ἀνομολογήσωμεν τοῦτο φέρει εἰς τὸ ἥκιστα παρήγορον ἀποτέλεσμα, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργηθῇ ἀληθινὴ καὶ κυρίως γενικὴ ψυχολογία, ἀλλὰ ψυχολογία εἴτε καθαρῶς πειραματικὴ, ἔχουσα περισσὸν πλοῦτον εἰδήσεων ἀναφερομένων εἰς τὰ κατώτερα ψυχικὰ γεγονότα, ἐν ἧ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ φυσιολογία κεῖνται ἐν μείζονι μοίρᾳ ἢ ἡ ἀληθινὴ ψυχολογία, εἴτε κοινωνικὴ, ἐν ἧ αἱ ἀπὸ τῶν φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν λαμβανόμεναι εἰδήσεις τοσοῦτον ὑπερακοντίζουσι κατὰ τὸ πλῆθος τὰς παρατηρήσεις τὰς ἀμεσώτερον ἀφορώσας εἰς τὴν γενικὴν ψυχὴν, ὥστε ἐν τηλικούτῳ σωρῷ πολυμαθείας γίνεται οὐχὶ σπανίως ἄρχαντος ἢ ἀρχῆ ἐκείνη τῆς θεμελιώδους ἐνότητος πασῶν τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζῴων, κανονικῶν καὶ παθολογικῶν, ἧς ἡ ἀπόδειξις ὀφείλει νὰ εἶναι ὄντως ὁ σκοπὸς τῆς ἀληθοῦς ψυχολογίας. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ὑπὸ πάντων δυνάμενον νὰ ὁμολογηθῇ κύριον ἐλάττωμα τοῦ μεγαλειώδους ἔργου τοῦ Wundt, ὅστις κατὰ λογικὴν ἀνάγκην παρατυρόμενος ὑπὸ τῶν ἑαυτοῦ μεθοδικῶν ἀρ-

¹⁾ Πρβλ. περὶ τούτου τὰς εὐστόχους παρατηρήσεις τοῦ J. Royce, *Outlines of psychology*.

χῶν δὲν κατώρθωσε παρά τὴν ὑπ' αὐτοῦ προσενεχθείσαν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν ψυχικῶν γεγονότων μεγίστην συμβολὴν νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀληθῆ γενικὴν ψυχολογίαν. Δὲν δύναται δὲ ἐπ' ἀληθείας νὰ θεωρηθῆ ὡς τοιαύτη τὸ συνοπτικὸν αὐτοῦ *Ἐγχειρίδιον*, ὁμοιάζον μᾶλλον πρὸς εἶδος τι οχηματικοῦ προγράμματος, ὅπερ ἀληθῆς τις ψυχολόγος ὀφείλει κατόπιν νὰ συμπληρώσῃ. Παραβάλλοντες τὴν τοιαύτην, ἐξαισίαν ἄλλως, ἐργασίαν πρὸς τὰς ψυχολογικὰς πραγματείας τοῦ Höfding, τοῦ James, τοῦ Ward, τοῦ Stout, τοῦ Sully, τοῦ Bain, τοῦ Ribot εὐρίσκομεν ἐν ταύταις πολὺ μείζονα ζωηρότητα καὶ πλοῦτον ἀναλύσεων καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰκόνα τῆς πραγματικῆς ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν γεγονότων ἱκανὴν νὰ δώσῃ ἡμῖν τὴν ἐντύπωσιν στενωτέρας συναφείας πρὸς τὸν πραγματικὸν βίον καὶ μείζονος δεξιότητος περὶ τὸν ἐμπορισμὸν καὶ τὴν κάρπωσιν πασῶν ἐκείνων τῶν πληροφοριῶν, ἃς δύνανται νὰ παρέχωσιν αἱ παντοῖαι μέθοδοι ἐρεῦνης, αἱ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὑπὸ τῆς ψυχολογίας ἐπιτηδευόμεναι.

Ὁ περιορισμὸς, ὃν θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ ὁ Wundt, ἔτι δὲ καὶ ἄλλοι Γερμανοὶ ψυχολόγοι, προέρχεται ἐκ τῆς προκαταλήψεως τοῦ νὰ θέλωσι νὰ περιτείλωσι τὴν ψυχολογίαν ἐντὸς τῶν ἀπηκριβωμένων γραμμῶν μεθόδων διαμεμορφωμένων κατὰ τὰ πρότυπα τῶν μεθόδων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Καίπερ ἄντικρυς διχμαχόμενος ὁ Wundt πρὸς τὴν φυσιοκρατικὴν ἐκδογὴν, ὅμως πάντοτε διετήρησε τὸ θεμελιώδες αὐτῆς ἐλάττωμα τοῦ ν' ἄξιοι, ὅπως αἱ ψυχικαὶ ἐρευναὶ ἀκολουθῶσιν, εἰ καὶ κατὰ διάφορον τρόπον, τὸν κανόνα καὶ ὑπογραμμὸν τῶν φυσικῶν ἐρευνῶν. Ἐντεῦθεν ἢ παρ' αὐτοῦ καταδίκη πασῶν ἐκείνων τῶν πειραματικῶν μεθόδων, αἵτινες δὲν ὑπέκουσιν εἰς ὀρισμένους κανόνας. Ἡ πειραματικὴ δ' ὅμως ψυχολογία πορεύεται ἐπιτυχῶς ἐτέραν ὁδὸν καὶ τείνει νὰ διευρύνῃ πάντοτε ἐπὶ πλέον τὰς ἑαυτῆς ζητήσεις, καὶ ἂν αὗται δὲν θὰ εἶναι δυνατόν κατὰ τὴν ἀκρίβειαν νὰ ἰσωθῶσι πρὸς τὰς ἐρεῦνας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Οὕτως εἶναι ἐπιτυχῆς τις καὶ εὐφυῆς ἐπίνοια αἱ ἤδη ἐν Γερμανίᾳ ἰδίᾳ διὰ τοῦ Stern καὶ Lipmann καὶ ἐν Γαλλίᾳ διὰ τοῦ Claparède καὶ Binet διαδεδομέναι μελέται περὶ τῆς ψυχολογίας τῆς μαρτυρίας, οὗσαι πειράματα ὁμαδικῆς μαρτυρίας, ἐξ ὧν προέκυψαν πορίσματα ὑπερβαίνοντα κατὰ πολὺ τὴν ὀλίγην σπουδαιότητα, ἣν θὰ προήγετό τις νὰ προσνείμῃ εἰς αὐτά. Αἱ μελέται αὗται καὶ τὰ πορίσματα ἐπεγείρουσι τὸ διαφέρον τῆς ἀτομικῆς ἅμα καὶ τῆς ἱστορικῆς ψυχολογίας, διότι παρέχουσι τὸ μέτρον τοῦ πειραματικῶς ἐρευνᾶν τὴν διαμόρφωσιν μνημονικῶν τινῶν ἄλλοιώσεων καὶ ὀρισμένων περὶ τὰ ἀπομνημονεύματα καὶ τὰς παραδόσεις σφαλμάτων, ὧν ἴσως ἡμέραν τινὰ θὰ εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῆ ἐξηγητικὴ τις ἀρχή. Εἶναι τις εὐφυῆς ἀπόπειρα, ἣτις δίχα μεγάλης παρασκευῆς μεθοδικῶν προγραμμάτων συννενοῖ ἐπιτυχῶς τὰς δύο μεθόδους, πειραματικὴν καὶ ἱστορικὴν, τὴν ἀτομικὴν

καὶ τὴν ὁμαδικὴν ψυχολογίαν, ἀποφαίνουσα ἔτι ἅπασι τὸν ἐνδόμοχον ἄρμον, ὅστις ὀφείλει νὰ διήκη διὰ πασῶν τῶν ψυχολογικῶν μεθόδων, καὶ νὰ συζευγνύη αὐτάς· διότι αὐταὶ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συμβολαὶ προωρισμέναι πᾶσαι νὰ συντείνωσιν εἰς ἓνα μόνον σκοπὸν, ὅστις εἶναι ἡ γνῶσις τῆς γενικῆς ψυχῆς ¹⁾). Ἴδου διατὶ κατὰ τάξιν τῶν ψυχολογικῶν μεθόδων εἶναι πρᾶγμα περίπλοκον καὶ δυσχερές. Αἱ μέχρι τοῦδε ἀποπειραὶ ἢ εἶναι ἀτελεῖς ἢ, ὅταν μὴ εἶναι τοιαῦται, κατ' ἀνάγκην εἶναι λίαν ἀτάκτως πρὸς ἀλλήλας συμπεφυρμέναι ²⁾).

Τὸ ἐκ πασῶν τούτων τῶν συζητήσεων περὶ τῆς χρήσεως καὶ ἀξίας τῶν ψυχολογικῶν μεθόδων καὶ ἔτι μᾶλλον ἐξ αὐτῆς τῆς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀνεξίξεως τῆς ψυχολογίας σαφῶς συναγόμενον εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν λεγομένων ἀντικειμενικῶν μεθόδων πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως. Γίνεται πάντοτε μᾶλλον ἐπαισθητὴ ἢ ἐπείγουσα ἀνάγκη νὰ ρυθώμεθα ἀπὸ τῆς ἀμέτου ἐποπτείας, βοηθουμένης φυσικῇ τῇ λόγῳ ὑπὸ πασῶν τῶν ἄλλων πηγῶν ψυχολογικῶν εἰδήσεων. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ μεγάλη ἀπ' ἀλλήλων διαφορὰ τῶν νεωτέρων πραγματειῶν γενικῆς ψυχολογίας καὶ τῶν κατὰ τοὺς προηγουμένους χρόνους. Ἐν αὐταῖς ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάλυσις χρησιμεύει οἷον εἰς σημεῖον συγκεντρώσεως, περὶ ὃ τοῦ ψυχολόγου ἡ δεξιότης (ὅστις ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ οὐχὶ σπανίως προσπελάζει εἰς τὸ ἔργον τοῦ καλλιτέχνου) συνεπιπλέκει καὶ συναρμόζει πᾶν ὅ,τι χρησιμεύει εἰς διαφώτισιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐξεταζομένου πράγματος, οὐδενὸς ὀλιγωροῦσα ἀπὸ τῶν λεπτοτάτων καὶ εὐπεριγράφων πειραματικῶν ἀναλύσεων μέχρι τῶν ἀδρῶν καὶ ἐκτενῶν γραμμῶν τῆς ἱστορικῆς ἀνεξίξεως, ἀπὸ τῶν πρώτων ἐκδηλώσεων τοῦ ψυχικοῦ βίου ἐν τῇ ἀτόμῳ ἢ ἐν τῇ εἴδει μέχρι τῶν ἐκπρεπεστάτων καὶ ἐπιπλοκωτάτων γεγονότων φαντασίας καὶ νοήσεως, ἀπὸ τῶν προϊόντων τῆς κανονικῆς ψυχῆς μέχρι τῶν γεννημάτων τῆς ἐπινόσου. Τῆς τηλικαύτης δ' ἐργασίας ἡ ἔκβασις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προσωπικῆς ἐνοράσεως τοῦ παρατηρητοῦ καὶ τοῦ συγγραφέως : νὰ ὑπαχθῇ εἰς ἀκριβεῖς κανόνας εἶναι τῶν ἀδυνάτων.

¹⁾ Πρὸς τὰς ἐργασίας, ἃς ὁ W. Stern δημοσιεύει κατὰ καιρὸν ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ *Psychologie der Aussage*. Πρὸς τὴν *Année psychologique*, 1903, σελ. 331 καὶ *Archives de psychologie*, 1904, σελ. 127. Περὶ τοῦ σπουδαίου θέματος ἠσχολήθη πρότερον καὶ ἡ *Revue de Synthèse historique*, ἀποδεικνύουσα τὴν τῶν τοιούτων πειραμάτων σπουδαιότητα πρὸς τὰς ἱστορικὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν ὠφέλειαν, ἣν αὐταὶ δυνατόν ἐντεθεῖεν νὰ πορισθῶσιν.

²⁾ Ἴδὲ μέχρι τοῦδε τελειοτέρα εἶναι ἡ τοῦ Claparède, *Classification et plan des méthodes psychologiques*, *Arch. de psych.*, 1908, σελ. 321 κέ.